

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота

магістра

з теми: **“Корекція мовлення у дітей молодшого дошкільного віку при незначних мозкових дисфункціях”**

Виконала студентка 2 курсу
спеціальності: 016 Спеціальна освіта.

Логопедія. Спеціальна психологія

Мельник Галина Аркадіївна

Керівник:

Гаврилов О.В. кандидат психологічних наук,
доцент

Рецензент:

Вержиковська О.М. кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

м. Кам'янець-Подільський – 2018 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТИПОВИМ РОЗВИТКОМ ТА НЕЗНАЧНИМИ МОЗКОВИМИ ДИСФУНКЦІЯМИ	7
1.1. Закономірності психічного та мовленнєвого розвитку дітей молодшого дошкільного віку	7
1.2. Обґрунтування необхідності спостереження за розвитком дітей з незначною мозковою дисфункцією.	22
1.3. Стан теорії і практики з питань загального недорозвинення мовлення у дошкільників	27
РОЗДІЛ II. КОРЕКЦІЯ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДОШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ПРИ НЕЗНАЧНИХ МОЗКОВИХ ДИСФУНКЦІЯХ	33
2.1. Обґрунтування діагностичного етапу дослідження	33
2.2. Методика обстеження рівнів розвитку мовлення у дітей молодшого дошкільного віку з незначними мозковими дисфункціями	37
2.3. Методика обстеження рівнів розвитку пізнавальних процесів у дітей молодшого дошкільного віку з незначними мозковими дисфункціями	45
2.4. Аналіз результатів констатуючого дослідження	49
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку теорії і практики спеціальної освіти, зокрема, логопедії, характеризується посиленням уваги до вивчення дітей раннього віку з мовними порушеннями.

Аналіз причин неуспішності дітей в початковій школі свідчить про те, що коріння даного явища йде в дошкільний вік. Порушення процесів письма і читання є одним з проявів несформованості механізмів мовленнєвої і пізнавальної діяльності у дітей в дошкільному віці. Тому одним з важливих завдань спеціальної освіти є раннє виявлення і корекція порушень у розвитку дітей.

Психологи і педагоги, які працювали і працюють в галузі спеціальної освіти (В. Бондарь, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонтьев, І. Єременко, В. Синьов, М. Ярмаченко та ін.) показали значущість молодшого дошкільного віку, що охоплює сенситивні періоди в психічному розвитку дитини, коли певна функція особливо чутлива до зовнішніх дій і бурхливо розвивається в процесі навчання.

У наш час у вітчизняній і зарубіжній спеціальній освіті багато уваги приділяється ранній корекції розвитку дітей з різними порушеннями. Актуальність обраної теми обумовлена концепцією Л. Виготського про співвідношення первинних і вторинних порушень, з якої виходить, що при достатньо ранньому початку цілеспрямованої корекційної роботи не тільки в найбільшій мірі використовується пластичність нервової системи, але і забезпечується попередження багатьох вторинних порушень в розвитку.

Відкриття широкої мережі дошкільних установ, зокрема, спеціальних груп і дитячих садків для дітей з порушеннями мовлення викликає необхідність більш поглибленого вивчення дітей молодшого дошкільного віку з мовленнєвими розладами.

У спеціальній освіті є багато досліджень, присвячених вивченню дітей із

загальним недорозвиненням мовлення старшого дошкільного і шкільного віку (А. Богуш, Н. Гаврилова, Е. Данілявічутє, С. Конопляста, С. Лопатинська, І. Мартиненко, Н. Пахомова, О. Ревуцька, Ю. Рібцун, М. Савченко, М. Свідерська, Е. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.). В той же час вивченню різних сторін психічного розвитку дітей молодшого дошкільного віку з недорозвиненням мовлення з незначними мозковими дисфункціями приділялося уваги недостатньо. Тим часом саме стан і розвиток комунікативної і пізнавальної діяльності дітей з даними відхиленнями має глибокий вплив на розвиток мови в цілому і мовлення зокрема маленької дитини. Актуальність і недостатня розробленість проблеми в сучасній спеціальній освіті і зокрема в логопедії зумовили вибір теми дослідження.

Мета дослідження – визначити найбільш ефективні і оптимальні шляхи диференційованої педагогічної роботи з ранньої корекції мовленнєвих порушень у дітей молодшого дошкільного віку з незначними мозковими дисфункціями.

Об'єкт дослідження – психічна сфера дітей молодшого дошкільного віку із незначними мозковими дисфункціями та загальним недорозвиненням мовлення.

Предмет дослідження – процес комплексної корекційно-педагогічної роботи з дітьми молодшого дошкільного віку з незначними мозковими дисфункціями з недорозвиненням мовлення в умовах спеціальної групи.

Завдання дослідження:

1. вивчити теоретичні підходи та концепції відносно закономірностей психічного та мовленнєвого розвитку дітей з нормальним розвитком та незначними мозковими дисфункціями, а також стан теорії і практики з питань загального недорозвинення мовлення у дітей молодшого дошкільного віку;
2. розробити методiku визначення рівня розвитку мовлення у дітей молодшого дошкільного віку з незначними мозковими

дисфункціями;

3. вивчити рівень розвитку комунікативної, пізнавальної і мовленнєвої діяльності дітей з незначними мозковими дисфункціями;
4. визначити напрями корекційно-педагогічної роботи і диференційованого підходу до дітей молодшого дошкільного віку з незначними мозковими дисфункціями, що мають загальне недорозвинення мовлення.

Методи дослідження визначалися теоретичними позиціями вітчизняної дитячої психології, спеціальної психології, дошкільної педагогіки і логопедії, а також завданнями нашого дослідження.

Дослідження включало: вивчення психологічної, науково-методичної та спеціальної літератури; вивчення історії розвитку дітей; психолого-педагогічне вивчення дітей (констатуючий експеримент); спостереження за дітьми під час вільних ігор, занять; формуючий і контрольний експерименти.

Теоретична значущість дослідження. У дослідженні проведено всебічне психолого-педагогічне вивчення дітей молодшого дошкільного віку з незначними мозковими дисфункціями, що поступили на заняття в спеціальну групу при закладі дошкільної освіти з висновком: “загальне недорозвинення мовлення I рівня”. Проведено порівняльне дослідження рівня розвитку мовлення, форм спілкування і пізнавальних процесів у дітей четвертого року життя з типовим розвитком, і у дітей того ж віку із загальним недорозвиненням мовлення. Виявлена залежність між рівнем розвитку мовлення і сформованості комунікативної і пізнавальної діяльності у дітей категорії, що вивчається.

Показано, що чим нижче рівень розвитку мовлення у молодших дошкільників, тим нижче рівень розвитку їх комунікативної і пізнавальної діяльності.

Визначені шляхи ефективною ранньої цілеспрямованої роботи по корекції і попередженню порушень у розвитку, використано комплексний підхід, а

також виявлені значні потенційні можливості розвитку дітей з незначними мозковими дисфункціями із загальним недорозвиненням мовлення .

Практична значущість дослідження. Розроблена методика психолого-педагогічного вивчення дітей молодшого дошкільного віку може бути рекомендована як для вивчення дітей, що направлені у спеціальну групу, так і вихованців спеціальних дитячих садків.

Розроблений методичний матеріал може бути використаний логопедами, корекційними педагогами, вихователями і батьками для вдосконалення змісту і методів корекційно-педагогічного процесу в роботі з дошкільниками з недорозвитком мовлення.

Доведена ефективність ранньої корекційної допомоги дітям з незначними мозковими дисфункціями молодшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення і показана доцільність відкриття таких груп в дошкільних установах.

Апробація результатів дослідження відбулась у збірнику наукових праць студентів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2018 році.

Організація дослідження. Експериментальною базою виступав санаторний заклад дошкільної освіти № 34 м. Чернівці. Випробовуваною була неорганізована категорія дітей у віці від 3 до 4 років. Експеримент проводився протягом з 2017 по 2018 рр. Вивчення дітей проходило в порівняльному плані з дітьми з типовим розвитком. За час експерименту було обстежено 20 дітей, з них більше 10 дітей із загальним недорозвиненням мовлення з незначними мозковими дисфункціями і 10 дітей з типовим розвитком.

ВИСНОВКИ.

Аналіз результатів проведення нами експерименту і теоретичних досліджень в даному напрямку дозволив зробити наступні висновки.

По-перше, розвиток мови – це складний психічний процес, що не зводиться до простого відтворення дитиною почутої мови. Цей процес обумовлений розвитком комунікативно-пізнавальної потреби і, в першу чергу, змістом потреби в спілкуванні.

По-друге, в період від року до трьох років найважливішою подією в житті дитини є становлення у неї особливої співпраці з дорослим. Співпраця включає спільну практичну діяльність молодшого і старшого партнера, а також їх спілкування з приводу спільної діяльності. Поява співпраці означає, що емоційні контакти, характерні для раннього віку, втрачають те виняткове і абсолютне значення, яке вони мали в дитинстві, і включаються лише як один з компонентів в набагато складнішу тканину ділових взаємин. Спілкування в ході ділової співпраці – одна з умов розвитку активного мовлення. Терміни початку інтенсивного накопичення словникового запасу, поява перших речень, виникнення перших запитань, звернених до дорослих, залежать від особливостей нервово-психічного розвитку, характеру відносин дорослих і дитини, від тієї діяльності, яку вони спільно організують, і особливостей спілкування між ними.

По-третє, спрямованість дитини на нові сторони дійсності, а саме на практичну діяльність, на пізнання світу, людей, їх стосунків – тягне за собою необхідність в нових засобах спілкування, а саме, мовленнєвих. Розвиток потребово-мотиваційних основ спілкування дитини з дорослим за допомогою зміни завдань спілкування створює передумови для розширення лексики, засвоєння більш розгорненого і різноманітного виразу своїх думок і переживань.

По-четверте, в результаті ретельного психолого-педагогічного обстеження і вивчення вихованців спеціальної групи і закладу дошкільної

освіти молодшого дошкільного віку нам вдалося визначити рівень розвитку мовленнєвої, комунікативної і пізнавальної діяльності цих дітей і залежно від цього виділити п'ять підгруп.

Першу підгрупу склали діти молодшого дошкільного віку (20%), які важко вступали в контакт з дорослим, самотійно не могли виконати в повному обсязі жодного із запропонованих завдань. Вони не справилися самотійно з розбором і складанням будиночка, пірамідки, не змогли дістати м'яч. У процесі діагностичного обстеження, коли дорослий просив виконати завдання за наслідуванням, для багатьох з них це виявлялося доступним, але і на самотійне виконання завдання діти перейти не змогли. Вони слабо орієнтувалися у властивостях и якостях речей, були байдужі до результату своєї діяльності і до співпраці з дорослим. Сприйняття кольору у дітей тільки цієї групи на рівні порівняння. Продуктивні види діяльності – малюнок і конструювання – несформовані. У малюнку спостерігалось лише черкання, а при побудові будиночка спостерігалось безладне розкладання його елементів.

Рівень мовленнєвого розвитку характеризувався наступними особливостями: розуміння оберненого мовлення обмежене ситуацією, в активному мовленні – белькотіння, звуконаслідування з дуже бідними і невиразними жестами і мімікою. Серед них були діти, які мали мовленнєві висловлювання, але це було або повторенням інструкції дорослого (ехолалія), або – це мовлення, неспіввіднесене з запропонованим завданням. Словниковий запас бідний, з порушеною звуковимовою і структурою слова.

Діти даної підгрупи були додатково обстежені психоневрологом і знаходилися під диспансерним спостереженням у дитячій міській лікарні. У дітей даної підгрупи була виявлена складна структура дефекту: порушення пізнавальної і мовленнєвої діяльності. При цьому провідним дефектом було порушення пізнавальної діяльності.

Другу підгрупу склали діти молодшого дошкільного віку (20%), які при початковому обстеженні проявляли негативізм, неохоче вступали в контакт з

дорослим, виконували завдання нехотя, поволі і не до кінця. Подальше обстеження цієї групи дітей показало, що у них не розвинена ситуативно-ділова форма спілкування. Вони не уміють співробітничати з дорослим, виконувати сумісні дії. Розуміючи мету завдання самостійно не знаходили адекватного способу для його виконання. Проте в процесі діагностичного навчання досить швидко навчалися. З'являвся інтерес до діяльності і кінцевого результату. Ці діти після діагностичного навчання справлялися зі всіма завданнями. Сприйняття кольору у цих дітей на рівні звіряння або в пасиві наявні 2-3 кольори. Аналіз продуктивних видів діяльності показав, що конструювання "будиночка" з його елементів йде тільки по наслідуванню, малювання – тільки на рівні черкання. Після активного включення в процес співпраці з дорослим, з'ясувалося, що їх активне мовлення містить незначну кількість слів, що складаються зі складів, які повторюються. У деяких зустрічалися аморфні слова-замінники. Самостійного фразового мовлення не було. За рівнем розвитку мовлення дітей даної підгрупи можна охарактеризувати як дітей з глибоким вираженням недорозвиненням мовлення, і, відповідно до класифікації Є. Соботович, поставити початок I рівня мовленнєвого розвитку. Недорозвинення мовлення у дітей даної підгрупи поєднувалося з відставанням в пізнавальній і комунікативній діяльності.

Третю підгрупу склали діти молодшого дошкільного віку (30%), які, як правило, охоче вступали в контакт з дорослим, виявляючи цікавість до результатів своєї діяльності. Спілкування з незнайомим дорослим відбувалось у ході спільної предметної діяльності. Можна відзначити, що у цих дітей тільки починала розвиватися ситуативно-ділова форма спілкування. У інтелектуальному плані ці діти відрізнялися від дітей попередньої підгрупи тим, що деякі завдання вони виконували самостійно, а у випадках виникнення труднощів швидко використовували допомогу дорослого або словесну інструкцію. Спостерігалось вміння перенесення способів дії з одного завдання на інше. Знання деяких кольорів було не тільки на рівні співставлення, але й на

рівні виділення 2-3 кольорів за їхньою назвою. Із завданням з конструювання справлялися тільки у випадку показу зразка.

У активному мовленні цих дітей спостерігався невеликий словниковий запас, в основному, часто вживаних побутових слів. Разом з цими складами зустрічалися і неповні слова, звуконаслідування, початки елементарної ситуативної фрази. Мовлення, малозрозуміле для оточуючих, іноді супроводжувалось жестами. За рівнем розвитку мовлення дітей даної підгрупи (за класифікацією Є. Соботович) можна охарактеризувати як дітей I рівня мовленнєвого розвитку. У дітей даної підгрупи спостерігається відставання у сформованості комунікативної і пізнавальної діяльності, але виражено його менш, ніж у дітей попередніх підгруп.

Четверту підгрупу склали діти молодшого дошкільного віку (30%), які легко вступали в контакт з дорослими, емоційно відносилися до завдань і до результату своєї діяльності. Для них була характерна ситуативно-ділова форма спілкування. Діти виконували прохання дорослого швидко, охоче і до кінця. Оцінюючи результати обстеження пізнавальної діяльності цих дітей можна сказати, що вони виконували завдання самостійно. Проте, у всіх випадках з боку дорослого була потрібна організація їх пізнавальної діяльності для орієнтування. Ці діти називали самостійно 3-4 кольори, намагалися за зразком побудувати "будиночок" з його елементів, у малюванні – у них спостерігалися передумови до наочного малюнка.

При виконанні завдань у дітей цієї підгрупи був присутній мовленнєвий супровід. Для мовлення цих дітей характерне те, що в їхньому словнику з'являються хоч і спотворені, але достатньо постійні загальноповживані слова і початки розгорненого фразового мовлення. Висловлювання дітей зазвичай бідні, вони в основному обмежуються перерахуванням безпосередньо сприйманих предметів, дій. Звуковимовна, складова структура слів грубо порушені, у мовленні наявні яскраво виражені аграматизми.

У дітей даної підгрупи відзначали початок II рівня мовленнєвого

розвитку. У деяких дітей у мовленні прослідковувався дизартричний компонент. На відміну від попередніх підгруп у дітей даної підгрупи менш виражені порушення комунікативної і пізнавальної діяльності.

П'яту підгрупу склали діти молодшого дошкільного віку (30%) закладу дошкільної освіти. Діти цієї підгрупи активно і охоче вступали в контакт з незнайомим дорослим, з цікавістю приймали всі завдання. Рівень спілкування дітей даної підгрупи відрізнявся тим, що для нього були характерні елементи позаситуативно-пізнавальної форми спілкування. При виконанні завдань на розвиток сприйняття діти діяли самостійно, на рівні практичного орієнтування або на рівні зорового співвідношення. При цьому вони були дуже зацікавлені в результатах своєї діяльності. Майже всі діти підгрупи знають і називають кольори, виділяють по слову один, багато, два. Аналіз продуктивних видів діяльності показав, що діти можуть будувати за зразком і за словесною інструкцією. У малюванні спостерігалась перевага предметного зображення. Вони малювали будиночок у вигляді круга, нерівного квадрата або трикутника, тобто в малюнку спостерігалися замкнуті лінії. У процесі виконання завдань ми спостерігали у дітей активні висловлювання, багато з них за власною ініціативою дуже часто ставили запитання. Мовлення дітей активно включалося в пізнавальний процес і, певною мірою, спрямовувало його, спостерігалось формування організуючої функції мовлення. Саме активними висловлюваннями відрізняється ця підгрупа дітей від попередніх.

Діти даної підгрупи не мали відхилень ні в мовленнєвому розвитку, ні в пізнавальній діяльності, також у них не спостерігалось значних труднощів при спілкуванні.

Наші дослідження також виявили, що до спеціальної групи іноді потрапляють діти із зниженим слухом. У цих випадках ми направляли їх в сурдологічний центр, а після цього до відповідної дошкільної установи, де працювали сурдологи або сурдопедагоги.

Після всебічного психолого-педагогічного обстеження, а також вивчення

історії розвитку і умов виховання дітей молодшого дошкільного віку з недорозвиненням мовлення був приведений ретельний аналіз отриманих даних. Він підтвердив наші припущення про те, що у дітей із загальним недорозвиненням мовлення спостерігаються особливості не тільки в розвитку мовлення, але і в розвитку комунікативної і пізнавальної діяльності.

Наші дослідження також показали, що рівень розвитку мовлення, пізнавальних процесів і рівень розвитку спілкування у наших вихованців знаходяться в тісному взаємозв'язку і тісній взаємозалежності. Можна також відзначити, що чим нижче рівень розвитку мовлення дитини, тим нижче рівень його загального розвитку. До того ж характеристики підгруп дітей підтвердили неоднорідність складу групи дітей, що прийшли на заняття в спеціальну групу з висновком "загальне недорозвинення мовлення I рівня".

Діти відрізнялися від дітей з типовим розвитком, і один від одного не тільки різним розвитком мовленнєвої діяльності, але і рівнем розвитку пізнавальних процесів, неоднаковою готовністю до співпраці і спілкування з дорослими і можливостями подолання мовних порушень в такому ступені, що можна говорити про те, що це діти різного психологічного віку.

Наші дослідження привели нас також до висновку про те, що у дітей із загальним недорозвиненням мовлення завжди фіксується затримка психічного розвитку. Зазвичай ця затримка проявляється в різному ступені. Виходячи з визначення про затримки розвитку, специфічні і неспецифічні, тобто про патологічні і непатологічні ми можемо говорити про так звану неспецифічну або темпову затримку психічного розвитку, яка може виражатися в легкому, середньому та важкому ступені. Це підтверджують і наші дослідження (наявність декількох підгруп за ступенем прояву недорозвитку мовлення і пізнавальних процесів). Підтверджує наш висновок і збір анамнестичних даних. Всі вихованці спеціальної групи мають несприятливий анамнез, обумовлений несприятливими чинниками розвитку як в пренатальному періоді (внутрішньочеревні інфекційні і токсичні дії, гіпоксії плоду, асфіксії

новонародженого, травми та інші причини), так і постнатальному періоді розвитку. Але враховуючи великі потенційні можливості до розвитку і компенсації у дітей, можна говорити про те, що при ранній і комплексній корекційній дії, можливо вирішити багато проблем в розвитку дітей.

Список основных використаних джерел.

1. Анохин П.К. Биология и нейрофизиология условного рефлекса. – М.: Медицина, 1968.
2. Аркин Е.А. Дошкольный возраст. М., Учпедгиз, 1948.
3. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Развитие речи в норме. – М.: Педагогика, 1987.
4. Бадалян Л.О. Невропатология. – М.: Просвещение, 1987.
5. Бородин А. М. Методика развития речи детей дошкольного возраста. – М.: Педагогика 1984.
6. Венгер Л.А. Воспитание и обучение: (дошкольный возраст). – М.: Просвещение, 1969.
7. Винарская Е. Я., Пулатов А. М. Дизартрия и ее топиико-гностическое значение в клинике очаговых поражений мозга. – Ташкент: Учнарзин, 1973.
8. Визель Т. Г. Аномалии речевого развития ребенка. – М.: Просвещение, 1995.
9. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т.: Т. 5.: Основы дефектологии. – М. Педагогіка, 1983.
10. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. – М.: Просвещение, 1961.
11. Глухов В. П. Из опыта логопедической работы по формированию связной речи детей с ОНР дошкольного возраста на занятиях по обучению рассказыванию //Дефектология. – 1994. – № 2.
12. Гриншпун Б.М. Дислалия: Логопедия. – М.: Педагогіка, 1989.
13. Гуровец Г. В., Маевская С. И. К генезису фонетико-фонематических расстройств: Обучение и воспитание детей с нарушениями речи. – М.: Изд-во Московського государственного университета, 1982.
14. Дурова Н.В. Формирование фонематического слуха у детей. – М.: Просвещение, 1996.
15. Ефименкова Л. Н. Формирование речи у дошкольников. – М.: Педагогика, 1985.

16. Жинкин, Н.И. Механизмы речи. – М.: Просвещение, 1958.
17. Жукова Н. С. Формирование устной речи. — М.: Владос, 1994.
18. Жукова Н.С. Преодоление общего недоразвития речи у детей. — М.: Владос, 1994.
19. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичева Т. Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. — М.: Просвещение, 1990.
20. Забрамная С.Д. Наглядный материал для психолого-педагогического обследования детей в медико-педагогических комиссиях: Альбом. – К.: Радянська школа, 1988.
21. Забрамная С.Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей. – М.: Педагогика, 1995.
22. Зазо. Р. Психологическое развитие ребенка и влияние среды // Вопросы психологии. – 1967. – № 2.
23. Запорожец. А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1986.
24. Зернова Л. П. Обучение рассказыванию с элементами творчества детей с общим недоразвитием речи // Актуальные проблемы специальной педагогики и специальной психологии. – М.: Изд-во Московского государственного университета, 1999.
25. Зими́на И. А. Обследование грамматического строя речи у детей с общим недоразвитием речи старшего дошкольного возраста // Царскосельские чтения научно-теоретической межвузовской конференции с международным участием. – СПб.: Аврора, 2001.
26. Зимняя, И.А. Речевой механизм в схеме порождения речи // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. – М.: Педагогика, 1969.
27. Каше Г.А. Подготовка к школе детей с недостатками речи. – М.: Просвещение, 1971.
28. Кольцова М.М. Ребенок учится говорить. – М.: Просвещение, 1979.

29. Корицкая Е.Г., Шимкович Т.А. Формирование развернутой описательно-повествовательной речи у детей с третьим уровнем общего недоразвития речи: Нарушение речи у дошкольников. – М.: Педагогика, 1972.
30. Короткова Э.П. Обучение детей дошкольного возраста рассказыванию. – М.: Просвещение, 1982.
31. Костомаров В.Г., Леонтьев А.А. Некоторые теоретические вопросы культуры речи // Вопросы языкознания. – 1966. – № 5.
32. Красногорский Н.И. Высшая нервная деятельность ребенка. – М.: Медгиз, 1958.
33. Кривояз И. С. Пути коррекционно-педагогической работы с детьми младшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: Автореф. дис.... канд. пед. наук. – М.: НИИ дефектологи АПН Российской Федерации, 1996.
34. Кривояз И.С. Психолого-педагогическое изучение детей младшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи и некоторые аспекты коррекционной работы с ними // Дефектология. – 1995. – № 6.
35. Левина Р.Е. Воспитание правильной речи у детей. — М.: Просвещение, 1958.
36. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. — М.: Медгиз, 1968.
37. Леонтьев А.Н. Психологические вопросы формирования личности ребенка в дошкольном возрасте. – М.: Медгиз, 1959.
38. Леоньев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Изд-во МГУ, 1981.
39. Лисина М.И. Изучение общения с окружающими людьми у детей раннего и дошкольного возраста // Советская педагогика. – 1980. – № 1.
40. Логопедия: Учебник / Под ред. Л.С.Волковой. – М.: Владос, 1995.
41. Лурия А.Р. Речь и развитие психических процессов у ребенка : экспериментальное исследование. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956.
42. Люблинская А.А. Детская психология. – М.: Просвещение, 1971.
43. Ляпидевский С.С. Невропатология. Естественнонаучные основы специальной педагогики : Учебник для студ. Вузов. – М.: ВЛАДОС, 2000.

44. Общение и речь: развитие речи у детей в общении со взрослыми / Под ред. С.С.Ляпидевского. – М.: Педагогика, 1985.
45. Основы теории речевой деятельности / Под ред. А.Н.Леонтьева. – М.: просвещение, 1974.
46. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников: Учебно-методическое пособие / Под ред. Т.В.Волосовец. – М.: Владос, 2002.
47. Психолого-педагогическая диагностика развития детей дошкольного возраста / Под ред. Е.А. Стребелевой. — М., 1998.
48. Развитие познавательной активности детей в ходе общения с взрослыми и сверстниками // Вопросы психол. – 1982. – № 4.
49. Розенгарт-Пупко Г.Л. Формирование речи у детей раннего возраста. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963.
50. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. – М.: Педагогика, 1989.
51. Соколенке Н.И. Посмотри и назови: Дидактический материал по исправлению недостатков произношения у детей. – М.-СПб.: Владос, 1997.
52. Сохин Ф.А. Основные задачи развития речи // Развитие речи детей дошкольного возраста. – М.: Просвещение, 1979.
53. Спирова Л. Ф. Особенности звукового анализа у детей с недостатками речи. – М.: Медгиз, 1954.
54. Ткаченко Т. А. Совершенствование навыков звукового анализа и обучение грамоте. – М.: Владос, 1999.
55. Тихеева Е.И. Развитие речи детей. – М.: Просвещение, 1981.
56. Тумакова Г. А. Ознакомление дошкольников со звучащим словом. – М.: педагогика, 1981.
57. Успенская Л.В., Успенский М.Б. Сборник речевого материала для логопедических занятий с дошкольниками. – М.: Педагогика, 1973.

58. Филичева Т.Б., Каше Г. А. Методическое руководство к дидактическому материалу по исправлению недостатков речи у детей дошкольного возраста. – М.: Педагогика, 1989.
59. Филичева Т.Е., Туманова Т. В. Дети с общим недоразвитием речи. – М.: Владос, 1992.
60. Филичева Т.Е., Чиркина Г. В. Подготовка к школе детей с общим недоразвитием речи в условиях специального детского сада. – М.: Просвещение, 1991.
61. Филичева Т.е., Чиркина Г. В. Программа обучения и воспитания детей с ОНР. – М.: Педагогика, 1993.
62. Хватцев М.Е. Логопедия. – М.: Учпедгиз, 1959.
63. Шаховская С. Н., Худенко Е.Д. Логопедические занятия в детском саду для детей с нарушениями речи. – М.: Владос, 1992.
64. Шашкина Г. Р. Логопедическая ритмика для дошкольников. – М.: Владос, 2001.
65. Шашкина Г.Р. Логоритмические занятия для детей с общим недоразвитием речи // Дефектология. – 1997. – № 6.
66. Швачкин Н.Х. Развитие фонематического восприятия речи в раннем детстве. – М.: Медгиз, 1948.
67. Шишкина Г. Р. Состояние моторики дошкольников с общим недоразвитием речи подготовительной к школе группы. – Ташкент: Украй, 1995.
68. Ельконин Д.Б. Детская психология развития ребенка от рождения до семи лет. – М.: Медгиз, 1960.